

(ב) ואם עו: הטעם שבתיבת 'ואם' הוא תמוה ביותר, ודומה שאין לו חבר; והשוה: ואם-לא (בר' יח, כא). משום כך הובן על ידי ד' כגועיה, ונמצאת התיבה מוקפת. אולם בתיבה כגון זו גם געיה איננה רגילה כלל; משום כך הושמטה גם היא מכל ההוצאות הרגילות, והכל קוראים: ואם-עו.

(ג) פן יפתה: אף זו הטעמה תמוהה; והשוה: פן-אמות (בר' כו, ט), פן-תאכל (דב' ח, יב). נראה, שיש לה כעין חבר בנוסח שו: פן-נפון (בר' יא, ד). בכל ההוצאות הרגילות נשתכחה הטעמת כתבי היד כאן.

(ד) אל כל-ישראל: בשאר 'אל כל ישראל' המובאים במ"ס ד' יש 71 תיבת 'אל' מוקפת; והשוה בייחוד: אל-כל-ישראל (דב' כט, א). משום כך נשתכחה הטעמת כתבי היד בכל ההוצאות הרגילות.

יש להזכיר עוד סטייה מיוחדת של נוסח ד', שנתקבלה בכל ההוצאות הרגילות: אשר-על-פני ממצא (ד' בר' מט, ל; לבששו: אשר על-פני-ממצא).

עשרת הדיברות

16. השוואת נוסח כתבי היד לנוסח ד', או"ת, מ"ש ורוו"ה עשויה לתרום לפתרון אחת הבעיות הקשות של הנוסח.

ההטעמה הכפולה של עשרת הדיברות מבטאת, כידוע, שתי דרכים של חלוקה: הטעם התחתון מחלק על פי מתכונת רגילה של פסוקים; ואילו הטעם העליון מחלק על פי דיברות. משום כך ההטעמה הכפולה (או המשולשת) של הדיבר הראשון עוררה מאז את תמיהת חכמי הנוסח. שהרי הדיבר הראשון נקרא יפה גם כפסוק רגיל. משום כך, די היה לו במערכה אחת של טעמים – כדרך שמצאנו בדיבר 'לא תשא', 'כבד', 'לא תחמד'.

נוסף על כך עצם נוסח הטעמים של הדיבר הראשון איננו ברור; שהרי זה נוסח ד' בשמות ובדברים:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (ד' שמ' כ, ב).

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (ד' דב' ה, ו).

בשמות מיוצגות שלוש מערכות של טעמים: אחת המסתיימת בסילוק, אחת המסתיימת באתנח ואחת המסתיימת ברביע; שתי הראשונות הן מלאות; ואילו האחרונה מיוצגת רק על ידי הרביע בתיבת 'עבדים'. כנגד זה בדברים מיוצגות רק שתי מערכות של טעמים: אחת המסתיימת בסילוק ואחת המסתיימת ברביע; הראשונה היא מלאה – ובשניה חסר רק המונח שבתיבת 'אשר' 1. אך אין זה מסתבר כלל, שהטעמת הדיבר לא תהיה שוה בשמות ובדברים.

1 זה אחד מסודות ההגהה של תנ"ך לטריס: נמצאה שם המערכה המסתיימת ברביע – ובמקומה יש מערכה המסתיימת באתנח; וזאת על פי שיטת או"ת ומ"ש שתבואר לקמן. אך עדיין נותר שם שריד למערכת הרביע – במונח שבתיבת 'אשר'; הוא המונח, שהיה חסר במערכת הרביע של ד'!
ונראה, שכך היתה השתלשלות הדברים: המניה מצא מונח זה בטופס שהעתיק ממנו; והואיל ואו"ת ומ"ש לא חזרו על מחיקתו – שהרי לא היה כלל בד' – אף הוא העתיקו כמות שהוא!

מסתיימת בסילוק, והיא קשורה לטעם התחתון; והאחת מסתיימת באתנח, והיא קשורה לטעם העליון. הראשונה תופסת את הדיבר הראשון כפסוק לעצמו – על פי המתכונת הרגילה של פסוקים; ואילו השניה מצרפת את שני הדיברות הראשונים והופכת אותם לכעין דיבר אחד; שכן 'אנכי ולא יהיה לך' מפי הגבורה שמענום.

ב. גם לדעת רש"ד (תיקון סופרים הקדמה לשמ' כ), יש לקיים בשני המקומות רק שתי מערכות בלבד. אך לדעתו יש למחוק את המערכה המסתיימת באתנח ולקיים במקומה את זו המסתיימת ברביע. משמעות שתי המערכות לדעת רש"ד – כמשמעותן לדעת או"ת: המסתיימת בסילוק קשורה לטעם התחתון; המסתיימת ברביע קשורה לטעם העליון; אף היא מצרפת את שני הדיברות הראשונים, שנאמרו 'בדבור אחד'.

דעה הדומה לדעת או"ת או רש"ד הובעה – בגיוונים שונים – גם על ידי חכמים אחרים (כגון ר' זלמן הענא ובעל 'משנת בנימין'). היא משתקפת גם בספרות ההלכה (שולחן ערוך אורח חיים סי' תצד סעיף א, משנה ברורה ס"ק ג וביאור הלכה שם; שולחן ערוך הרב שם). מדברי כולם נראה, שהטעם העליון מצרף את 'אנכי' וכל דיבר 'לא יהיה לך'; וכך יש לקרוא אותם כפסוק אחד – כל אימת שקוראים בטעם העליון: בחג השבועות (למנהג האשכנזים) או בכל קריאה בציבור (למנהג הספרדים). ונוהגים בדרך כלל לצרף אותם על פי דעת רש"ד – ולא על פי דעת או"ת 2.

ג. דעה שלישית, השונה עקרונית משתי הדיעות האמורות, הובעה בידי רוו"ה בחומש מאור עינים, סוף ספר שמות. לדעתו, יש לקיים בשני המקומות את כל שלוש המערכות. וזו משמעותן: המסתיימת בסילוק קשורה לטעם התחתון והעליון כאחד; היא דומה אפוא למערכה האחת של דיבר 'לא תשא', 'כבד', 'לא תחמד'; והצד השוה שבכל הדיברות האלה, שהם נקראים יפה גם כפסוקים במתכונת הרגילה; משום כך די להם במערכה אחת של טעמים. ואילו שתי המערכות הנוספות של הדיבר הראשון לא ניתנו לקריאה, אלא "לזכרון" בלבד; הן באות "להזכיר", ש'אנכי' ולא יהיה לך' נאמרו בדיבור אחד. והואיל ונחלקו חכמים בדבר, אילו הם הדברים שנאמרו בדיבור אחד – 'אנכי' וכל דיבר 'לא יהיה לך' או 'אנכי' ופסוק ראשון של 'לא יהיה לך' בלבד 3 – הניחו הסופרים שתי מערכות "לזכרון":

1 מדברי או"ת לפרשת יתרו נראה, שהוא מבדיל בין שמות לדברים; אך בספר דברים חזר בו.

2 בתנ"ך לטריס נתחלפו שיטות ההטעמה: בשמות הוא מקיים את הטעמת ד' שבדברים (מערכת סילוק ורביע); ואילו בדברים הוא מושפע מהטעמת ד' שבשמות (מערכת סילוק ואתנח). הטעמה זו היא בניגוד לכל הדיעות – ואף היא תלויה בסיבות היסטוריות: רש"ד הורה ב'תיקון סופרים', שיש להטעים גם בשמות על פי נוסח ד' שבדברים. אולם רש"ד כתב את 'תיקון סופרים' רק לספר בראשית ושמות; ואילו 'תיקון סופרים' לשאר הספרים נכתב בידי ר' שלום ממעוריטש (הקדמת מנדלסון לתורה), והלה העתיק בפרשת ואתנחן את דברי מ"ש כלשונם; הנה אומר: יש להטעים גם בדברים על פי נוסח ד' שבשמות. והמניה של תנ"ך לטריס קיים בשני המקומות את 'שיטתו' של 'בעל תיקון סופרים'.

3 כך נפרעה עצתם של או"ת ורש"ד כאחד: הם חזרו להשוות את שמות לדברים – או את דברים לשמות; לסוף רק גרמו לכך, שטעמי שני המקומות יוחלפו זה בזה.

4 ראה ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה מצוה א, מצוות לא תעשה מצוה א; רמב"ן ומגילת אסתר שם.

מקראי קדש (שם ד). מכל מקום הטעמת כתבי היד כאן נראתה כה תמוהה, עד שנשתכחה מכל ההוצאות הרגילות; וזאת למרות הגהת או"ת, שהובאה גם על ידי מ"ש.

(ב) ואם עז: הטעם שבתבית 'ואם' הוא תמוה ביותר, ודומה שאין לו חבר; והשוה: ואם-לא (בר' יח, כא). משום כך הוכן על ידי ד' כגעיה, ונמצאת התיבה מוקפת. אולם בתיבה כגון זו גם געיה איננה רגילה כלל; משום כך הושמטה גם היא מכל ההוצאות הרגילות, והכל קוראים: ואם-עז.

(ג) סן יסתה: אף זו הטעמה תמוהה; והשוה: פן-אמות (בר' כו, ט), פן-תאכל (דב' ח, יב). נראה, שיש לה כעין חבר בנוסח ש: פן-נפוך (בר' יא, ד). בכל ההוצאות הרגילות נשתכחה הטעמת כתבי היד כאן.

(ד) אל כל-ישראל: בשאר 'אל כל ישראל' המובאים במ"ס-ד יש 71 תיבת 'אל' מוקפת; והשוה בייחוד: אל-כל-ישראל (דב' כט, א). משום כך נשתכחה הטעמת כתבי היד בכל ההוצאות הרגילות.

יש להזכיר עוד סטייה מיוחדת של נוסח ד, שנתקבלה בכל ההוצאות הרגילות: אשר-על-פני ממרא (ד בר' מט, ל; לבשש: אשר-על-פני-ממרא).

עשרת הדיברות

15. השוואת נוסח כתבי היד לנוסח ד, או"ת, מ"ש ורוו"ה עשויה לתרום לפתרון אחת הבעיות הקשות של הנוסח.

ההטעמה הכפולה של עשרת הדיברות מבטאת, כידוע, שתי דרכים של חלוקה: הטעם התחתון מחלק על פי מתכונת רגילה של פסוקים; ואילו הטעם העליון מחלק על פי דיברות. משום כך ההטעמה הכפולה (או המשולשת) של הדיבר הראשון עוררה מאז את תמיהת חכמי הנוסח. שהרי הדיבר הראשון נקרא יפה גם כפסוק רגיל. משום כך, די היה לו במערכה אחת של טעמים – כדרך שמצאנו בדיבר 'לא תשא', 'כבד', 'לא תחמד'.

נוסף על כך עצם נוסח הטעמים של הדיבר הראשון אינו ברור; שהרי זה נוסח ד בשמות ובדברים:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (ד שמ' כ, ב).

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (ד דב' ה, ו).

בשמות מיוצגות שלוש מערכות של טעמים: אחת המסתיימת בסילוק, אחת המסתיימת באתנה ואחת המסתיימת ברביע; שתי הראשונות הן מלאות; ואילו האחרונה מיוצגת רק על ידי הרביע בתיבת 'עבדים'. כנגד זה בדברים מיוצגות רק שתי מערכות של טעמים: אחת המסתיימת בסילוק ואחת המסתיימת ברביע; הראשונה היא מלאה – ובשניה חסר רק המונח שבתבית 'אשר'.¹ אך אין זה מסתבר כלל, שהטעמת הדיבר לא תהיה שוה בשמות ובדברים.

¹ זה אחד מסודות ההגהה של תנ"ך לטריס: נמחקה שם המערכה המסתיימת ברביע – ובמקומה יש מערכה המסתיימת באתנה; וזאת על פי שיטת או"ת ומ"ש שחבואר לקמן. אך עדיין נותר שם שריד למערכת הרביע – במונח שבתבית 'אשר'; הוא המונח, שהיה חסר במערכת הרביע של ד'!

ונראה, שכן היתה השתלשלות הדברים: המגיה מצא מונח זה בטופס שהעתיק ממנו; והואיל ואו"ת ומ"ש לא הורו על מחיקתו – שהרי לא היה כלל בד' – אף הוא העתיקו כמות שהראו.

16. שלוש דעות נאמרו בסוגיה זו:

א. לדעת או"ת (ומ"ש), יש לקיים בשני המקומות רק שתי מערכות בלבד: האחת מסתיימת בסילוק, והיא קשורה לטעם התחתון; והאחת מסתיימת באתנה, והיא קשורה לטעם העליון. הראשונה תופסת את הדיבר הראשון כפסוק לעצמו – על פי המתכונת הרגילה של פסוקים; ואילו השנייה מצרפת את שני הדיברות הראשונים והופכת אותם לכעין דיבר אחד; שכן 'אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו'.

ב. גם לדעת רש"ד (תיקון סופרים הקדמה לשמ' כ), יש לקיים בשני המקומות רק שתי מערכות בלבד. אך לדעתו יש למחוק את המערכה המסתיימת באתנה ולקיים במקומה את זו המסתיימת ברביע. משמעות שתי המערכות לדעת רש"ד – כמשמעותן לדעת או"ת: המסתיימת בסילוק קשורה לטעם התחתון; המסתיימת ברביע קשורה לטעם העליון; אף היא מצרפת את שני הדיברות הראשונים, שנאמרו 'בדבור אחד'.

דעה הדומה לדעת או"ת או רש"ד הובעה – בגיוונים שונים – גם על ידי חכמים אחרים (כגון ר' זלמן הענא ובעל 'משאת בנימן'). היא משתקפת גם בספרות ההלכה (שולחן ערוך אורח חיים ס" תצד סעיף א, משנה ברורה ס"ק ג וביאור הלכה שם; שולחן ערוך הרב שם). מדברי כולם נראה, שהטעם העליון מצרף את 'אנכי' וכל דיבר 'לא יהיה לך'; וכך יש לקרוא אותם כפסוק אחד – כל אימת שקוראים בטעם העליון: בחג השבועות (למנהג האשכנזים) או בכל קריאה בציבור (למנהג הספרדים). ונוהגים בדרך כלל לצרף אותם על פי דעת רש"ד – ולא על פי דעת או"ת.²

ג. דעה שלישית, השונה עקרונית משתי הדיעות האמורות, הובעה בידי רוו"ה בחומש מאור עינים, סוף ספר שמות. לדעתו, יש לקיים בשני המקומות את כל שלוש המערכות. חזו משמעותן: המסתיימת בסילוק קשורה לטעם התחתון והעליון כאחד; היא דומה אפוא למערכה האחת של דיבר 'לא תשא', 'כבד', 'לא תחמד'; והצד השווה שבכל הדיברות האלה, שהם נקראים יפה גם כפסוקים במתכונת הרגילה; משום כך די להם במערכה אחת של טעמים. ואילו שתי המערכות הנוספות של הדיבר הראשון לא ניתנו לקריאה, אלא "לזכרון" בלבד; הן באות "להזכיר", ש'אנכי' ולא יהיה לך' נאמרו בדיבור אחד. והואיל ונחלקו חכמים בדבר, אילו הם הדברים שנאמרו בדיבור אחד – 'אנכי' וכל דיבר 'לא יהיה לך' או 'אנכי' ופסוק ראשון של 'לא יהיה לך' בלבד³ – הניחו הסופרים שתי מערכות "לזכרון":

¹ מדברי או"ת לפרשת יתרו נראה, שהוא מבדיל בין שמות לדברים; אך בספר דברים חזר בו.

² בתנ"ך לטריס בתחלפו שיטות ההטעמה: בשמות הוא מקיים את הטעמת ד' שבדברים (מערכת סילוק ורביע); ואילו בדברים הוא מושפע מהטעמת ד' שבשמות (מערכת סילוק ואתנה). הטעמה זו היא בניגוד לכל הדיעות – ואף היא חלילה בסיבות היסטוריות: רש"ד הורה ב'תיקון סופרים', שיש להטעים גם בשמות על פי נוסח ד' שבדברים. אולם רש"ד כתב את 'תיקון סופרים' רק לספר בראשית ושמות; ואילו 'תיקון סופרים' לשאר הספרים נכתב בידי ר' שלום ממעורר (הקדמת מבדלסון לתורה), והלה העתיק בפרשת ואתחנן את דברי מ"ש כלשונם; הנה אומר: יש להטעים גם בדברים על פי נוסח ד' שבשמות. והמגיה של תנ"ך לטריס קיים בשני המקומות את 'שיטתו' של 'בעל תיקון סופרים'.

כך נפרעה עצמה של או"ת ורש"ד כאחד: הם הורו להשוות את שמות לדברים – או את דברים לשמות; לסוף רק נגרמו לכך, שטעמי שני המקומות יוחלפו זה בזה.

³ ראה ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה מצוה א, מצוות לא תעשה מצוה א; רמב"ן ומגילת אסתר שם.

המערכה המסתיימת בצריעת מצרפת את 'אנכי' עם כל דובר 'לא יהיה לך'; המערכה הדעה זו של ר"ה היא דעת מיעוט מובהקת; דומה, שלא נהגו על פיה אלא ביהדות גרמניה בלבד.

17. אולם שלש הדיעות שנתבארו כאן מעוררות קשיים מרובים; כל אחת מהן – שוברה בצידה:

א. בטעם העליון שלדעת או"ת יש שתי אתנחתות בפסוק אחד: ... מבית עבדים... לשנאי. בטעם העליון שלדעת רש"ד יש זקף לפני סגול: אנכי ה' אלהיך... לא-תשתחוו להם ולא תעבדם. וכעין זה בשיטת ר"ה: רק אחד משני טעמי "לזכרון" מתאים יפה לחוקי הטעמים: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים לא-יהיה לך אלהים אחרים על-פני. ואילו הטעם השני שהונהג "לזכרון" דומה לטעם העליון שלשיטת רש"ד; אף הוא יש בו זקף לפני סגול: אנכי ה' אלהיך... לא-תשתחוו להם ולא תעבדם.

ב. התפיסה המשותפת לאו"ת ולרש"ד איננה נוחה כל עיקר; קשה להניח, שהטעם העליון מחלק את עשרת הדיברות – לתשעה דיברות בלבד. גם עדויות הקדמונים מצביעות בכיוון הפוך. ונראה מדבריהם, שהיו קוראים את הדיברות בקבוצות של עשרה פסוקים; ובמקום שהיו מתרגמים את הפסוקים, היה המתרגם מפסיק עשר פעמים – אחרי כל אחד מעשרת הדיברות.²

ג. אולם קשה לקבל גם את דעת ר"ה. לשיטתו, יש בעשרת הדיברות ארבע מערכות של טעמים: טעם תחתון, טעם עליון – ועוד שני טעמים שהונהגו "לזכרון". דומה, שיש דוחק רב בהנחה זאת. ועוד: כל עצמם של טעמי המקרא לא ניתנו אלא להורות על קריאה מתוקנת. מניין לנו, שיש גם טעמים שניתנו "לזכרון" – ולא לקריאה?

18. דומה, שהשוואת נוסח כתבי היד לנוסח ד' יש בה כדי לסייע לפתרון התעלומה. א. כל ארבעת כתבי היד מכירים בדיבר הראשון רק שתי מערכות של טעמים: אחת המסתיימת בסילוק ואחת המסתיימת באתנחתא. נראה איפוא שהדין עם או"ת – מבחינת הנוסח – ולא עם רש"ד ור"ה.

ב. אולם כתבי היד מסייעים בידיו לא רק לקבוע את נוסח הטעמים, אלא גם לבאר את משמעותם. לשם כך יש לתת את הדעת לתופעה הבאה:

כתבי היד³ נוהגים בצורה עקיבה להקדים את סימני הטעם התחתון לסימני הטעם העליון; כגון:

לֹא יִהְיֶה-לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פְּנֵי לֹא תַעֲשֶׂה-לְךָ פֶסֶל... וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם | מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם (ל ש מ' כ, ב-ד).

1 כך הוכיח ר"ה (שם) מדברי חזקוני (לשם' כ, יג); ואף על פי שנוסח חזקוני איננה זהה, כנראה, עם הנוסח הקדמון – עדיין לא הניעו הדברים לידי כך, שיצרפו את שני הדיברות ויקראו אותם כאחד.
2 כך על פי עדות מחזור כתב יד שהיה בידי ר"ה – משנת י"ח של האלף הששי.
3 גם ד' נוהג כן במקומות רבים.

וכן גם בשאר מקומות – בשמות ובדברים – יכן בשאר כתבי היד. במקום אחד, לפחות, יש סימן ברור של מחיקה: הגוף הקדים תחילה את הטעם העליון לתחתון: לֹא תִרְצָח (ל ש מ' כ, יב); אחר כך תיקן וניקד: תִּרְצָח; ותיקן זה עלה לו בקשיים מרובים – מחמת חוסר מקום, מכל זה ברור, שהקדמת הטעם התחתון לעליון איננה יכולה להיות מקרית.

במקומות אחדים יש חריגה מכלל זה בכתבי יד שונים. אולם חריגה זו היא תמיד בגדר סטייה של כתב יד יחיד – מול עדות כל שאר המסורות. ואלו כל המקומות שמצאתי – בשמות ובדברים:

וכל-תִּמְוָנָה (ל ש מ' כ, יג; בשש"ד: תִּמְוָנָה. מִמְעַל (ל ש מ'; בשש"ד: מִמְעַל). לֹא-תַעֲשֶׂה (ש ש מ' ט; ל ב; לֹא-; ש"ד: לֹא-). כל-מִלֵּאכָה (ל ש מ'; בשש"ד: כל-מִלֵּאכָה). ובנִדְּ וּבִתְךָ (ל ש מ'; שש"ד: ובנִדְּ; ב ד; ובנִדְּ-). לֹא-תַעֲשֶׂה-לְךָ (ש ד ב' ה, ז; ל ד; לֹא-; ש"ד: לֹא-). שֵׁשֶׁת (ל ש מ' יב; שש"ד: שֵׁשֶׁת). תִּנְאָף (ל ש מ' טז; שש"ד: תִּנְאָף).

הרי אלה שמות מקומות, שבהם ל או ש מקדים את הטעם העליון לתחתון – בשמות ובדברים; וגם באותם מקומות – שאר כתבי היד וד אינם מודים בחריגה. משום כך יש משקל מיוחד לעובדה, שזה נוסח הדיבר הראשון בכל ארבעת כתבי היד:

אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבְּתֵי עַבְדִּים.
כולם מקדימים מונח למרכא, אתנחתא לסילוק.¹

הטעמה אחידה זו – בשמות ובדברים כאחד – מצביעה לכיוון ברור: המערכה המסתיימת בסילוק קשורה לטעם העליון; ואילו המערכה המסתיימת באתנחתא קשורה לטעם התחתון.

19. והרי עוד ראייה מכריעה לתפיסה זו: בגליון ש נרשם בצד הדיבר הראשון – גם בשמות וגם בדברים:
אֲנֹכִי טַעַם קִדְמִי

ברור, שטעם קדמ' אינו אלא הטעם התחתון; שהרי כעין זה נרשם בגליון ש גם במקומות אחרים: לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ טַעַם קִדְמִי; לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה טַעַם קִדְמִי ועוד. ומכאן, של הבין גם את הטעמת אנכי ה' אלהיך – כחלק מן הטעם התחתון.

אולם מעניינת בייחוד שיטת הסימון בל. הרי הוא מציין את טעמי 'טעם קדמ' בראש כל פסוקי הטעם התחתון² – ורק בהם בלבד. וכך אתה מוצא שם בגליון ש – גם בשמות וגם בדברים: אֲנֹכִי טַעַם קִדְמִי; לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ טַעַם קִדְמִי; לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה טַעַם קִדְמִי; וְעַשֶׂה טַעַם קִדְמִי; זָכוֹר (בדברים: שְׁמֹר) טַעַם קִדְמִי; שֵׁשֶׁת טַעַם קִדְמִי; וְיוֹם טַעַם קִדְמִי; ובדברים גם: וזכרת טעם קדמ'.³ הרי אלה כל ראשי הפסוקים על פי הטעם התחתון. אך אין כל הערה בגליון ש ביחס לתיבות 'לא יהיה לך'; ומכאן, שתיבות אלה, הפותחות את הדיבר השני – אינן פותחות פסוק במסגרת הטעם התחתון!

1 והשווה את שלוש התיבות, המוטעמות באתנחתא ובסילוק: עבדים, תנאף – אבל: לשנאי.
2 משום מה הרי הוא נוהג כך רק בלוח הראשון – אך אין כל ציון בצד 'לא תרצח'!
3 כך גם בגליון ש לבר' לה, כב: זה הפסוק יש לו שני טעמים טעם קדמ' ראובן ב' ה' ל' ב' מ' א'ל. אף על פי כן כל כתבי היד מקדימים שם את הטעם העליון לתחתון: ישראל. וראה על כך בגספח ב.

20. ראייה נוספת לכל התפיסה הזאת – ממספר הפסוקים של הפרשיות והספרים. שהרי כתבי היד וד' מוסרים בסופי הפרשיות והספרים, מה הוא מספר הפסוקים שבהם. והנה סכום המספרים שנמסרו לפרשיות ספר שמות הוא 1207; ואילו המספר שנמסר לספר שמות כולו הוא 1200. וכעין זה בספר דברים: סכום פסוקי פרשיות ספר דברים הוא 953 – ואילו סכום פסוקי ספר דברים כולו הוא 955. נמצא, שסכום פסוקי הספר הוא גדול בשנים מסכום פסוקי פרשיותיו. ודבר זה תמוה בייחוד², שכן המספרים שנמסרו לספרים ויקרא, במדבר³ הם מכוונים בדיוק: סכום פסוקיהם הוא כסכום כל פסוקי פרשיותיהם.

אולם התמיהה תתיישב⁴ אם נביח, שפסוקי הפרשיות נמנו על פי הטעם העליון; ואילו פסוקי הספר נמנו על פי הטעם התחתון. והנה המספרים שנמסרו לפרשת יתרו (עב) ולפרשת ואתחנן (קט) הם נכונים – אם עשרת הדיברות נמנים כעשרה פסוקים⁵; והמספרים שנמסרו לספר שמות (1200) ולספר דברים (955) הם נכונים – אם עשרת הדיברות נמנים כשנים עשר פסוקים. ומכאן ראייה לכל מה שנאמר כאן: הטעם העליון תופס את שני הדיברות הראשונים כשני פסוקים; אליהם הוא מוסיף עוד שמונה דיברות פסוקים – ונמצאו בכללם עשרה פסוקים. ואילו הטעם התחתון תופס את שני הדיברות הראשונים כארבעה פסוקים ('אנכי' ופסוק ראשון של 'לא יהיה לך'; 'לא תעשה'; 'לא תשתחוה'; 'ועשה חסד'); אליהם הוא מוסיף עוד שמונה פסוקים של הטעם התחתון – ונמצאו בכללם שנים עשר פסוקים.

21. נמצאת זו משמעות הטעמים של עשרת הדיברות: יש בהם רק שתי הטעמות בלבד – ושתיהן ניתנו לקריאה, ולא "לזכרון". הטעם העליון מחלק רק על פי דיברות, ולעולם איננו מצרף שני דיברות לאחד; ואילו הטעם התחתון מחלק רק על פי מתכונת רגילה של פסוקים. במתכונת זו צירף את 'אנכי' ופסוק ראשון של 'לא יהיה לך' לפסוק אחד. תפיסה זו, שהיא ההיפך מן הדיעה המקובלת, איננה רחוקה מן הסברה; שהרי זהו באמת פשוטו של מקרא זה: הואיל ואנכי ה' אלהיך – אל יהיו לך אלהים אחרים על פני. ויש לתת את הדעת על כך: ה'אלהים האחרים' האמורים כאן אינם פסלים העשויים בידי אדם; אלא הם כוללים כל אל זר, שאדם מקבלו על עצמו לאלהים – מצבא השמים ועד האלים היושבים בהר מועד בירכתי צפון⁶. כל אלה הם בכלל 'אלהים אחרים'. ועל כולם הוא אומר: אנכי ה' אלהיך... לא יהיה לך אלהים אחרים על פני! על כולם הוא מזהיר: אני ה' – אני הוא ולא אחר⁷!

1 ראה את פירוט המספרים בנספח ב.
2 השאלה נשאלה כבר על ידי ר"ה (חומש מאור עיניים שם).
3 על בראשית ראה בנספח ב.
4 עיקרו של יישוב זה כבר נתבאר על ידי גינצבורג במבוא, ע' 76, 88.
5 ראיית זו כבר הובאה בידי ר"ה – ביחס לפרשת יתרו בלבד.
6 כל זה לדעת הרמב"ן (שם, כ, ב); והשוה גם ספר המצוות לרמב"ם, מצוות עשה מצוה א, מצוות לא תעשה מצוה א ורמב"ן שם. כי הרמב"ן שולל בתוקף את הדיעה, שפסל יקרא 'אלהים אחרים'. שונה הדבר לדעת רש"י על פי המכילתא לשם (שם); לשיטתו, איסור 'לא יהיה לך' שולל קיום פסל, שנעשה בידי אחרים; ואילו 'לא תעשה' שולל את עשייתו. פירוש זה איננו יכול להיאמר על פי הטעם התחתון, המחבר את 'אנכי' עם תחילת 'לא יהיה לך'. אך הוא אפשרי על פי הטעם העליון; שהרי שם 'אנכי' הוא פסוק לעצמו – הקדמת לדיבר השני או לכל עשרת הדיברות; ואילו 'לא יהיה לך' קשור עם 'לא תעשה לך' שלאחריו. אולם גם בטעם העליון אפשר לפרש על פי הרמב"ן תחילת שולל את קבלת כל האלהים האחרים, ורק אחר כך מזהיר על עשיית פסל.
7 מאמר זה אין לו מקור בספרות חז"ל, אלא בתגודת של פסח בלבד. ונראה, שהוא כעין פרסרה לפתיחה זו של עשרת

וכך מתבאר סדר הפסוקים בשני דיברות הללו: פתח ברעיון של אלהות ה' – והנגיד לו את הרעיון של האלהים האחרים; רק אחר כך עבר למישור המעשים ושולל עשיית פסל כל תמונה.

22. נסקור עתה את התפתחות הטעמים של הדיבר הראשון בתקופות השונות.
א. בכתבי היד מצויות, כאמור, רק שתי מערכות של טעמים: מערכת האתנה, הקשורה לטעם התחתון – ומערכת הסילוק, הקשורה לטעם העליון; וטעמי מערכת האתנה קודמים לטעמי מערכת הסילוק:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (לבששו).
הטעם התחתון קורא את דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' כארבעה פסוקים – על פי המתכונת הרגילה של פסוקים; ואילו הטעם העליון קורא אותם בשני פסוקים – על פי החלוקה לדיברות.
ב. בתקופה מאוחרת יותר אנהנו מוצאים, שטעמי מערכת הסילוק קודמים לטעמי מערכת האתנה; ונוסף על כך יש גם רביע בתיבת 'עבדים'.

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (ד שם כ, ב).
נראה, שנוסח זה מייצג את ראשית התפתחותה של מערכת הרביע: עדיין הרביע הוא נוסף על האתנה והסילוק, ולא במקום אחד מהם; ועדיין לא ניתנו לרביע הטעמים הראויים לפניו. כי הכללים המוסקליים של הטעמים דורשים להקדים לרביע את הגרש ומשרתיו; והכללים התחביריים של הטעמים דורשים לחלק את תחום שלטון הרביע על ידי פור: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. בשלב זה נתקבל אפוא רק הרביע לבדו.
אין אנהנו יודעים, מה מקורו של רביע זה; אך נציע את ההסבר הבא:

משונים טעמיהם של דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' מטעמיהם של שאר כל הדיברות. שהרי זהו בדרך כלל היחס בין הטעם העליון לבין הטעם התחתון: פסוקי הטעם האחד כוללים רק פסוקים של מים של הטעם השני. כך בדיבר 'זכור': פסוק אחד של הטעם העליון כולל ארבעה פסוקים של מים של הטעם התחתון. וכך בדיברות 'לא תרצח' וגו': פסוק אחד של הטעם התחתון כולל ארבעה פסוקים של מים של הטעם העליון. וכך גם בדיברות 'כבוד', 'לא תחמד': פסוקי הטעם התחתון זהים בשלמותם לפסוקי הטעם העליון. אך היחס הוא שונה לחלוטין בדיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך'. כאן פסוק 'אנכי' של הטעם התחתון כולל פסוק וחלק פסוק של הטעם העליון; ופסוק 'לא יהיה לך' של הטעם העליון כולל חלק פסוק ועוד שלושה פסוקים שלמים של הטעם התחתון.

ונראה, שחריגה זו הטעתה את הקוראים. כסבורים היו, שמערכת הסילוק איננה קשורה רק לטעם העליון, אלא היא מייצגת גם את הטעם התחתון. ונמצא, ש'אנכי' הוא פסוק של שני הטעמים כאחד; ואילו פסוק 'לא יהיה לך' של הטעם העליון כולל ארבעה פסוקים של מים של הטעם התחתון. וכך הושוו טעמי דיבר 'אנכי' לטעמי דיברות 'כבוד', 'לא תחמד'; וטעמי דיבר 'לא יהיה לך' הושוו לטעמי דיבר 'זכור'.

הדיברות, וגם מהר"ל בביאורו להגדה פירש כך: ולא אחר – ולא אלהים אחרים (בנדרת ה', פרק נה). אלא שהוא לא יכול היה לראות את הקשר שבין מאמר זה לבין פתיחת עשרת הדיברות; שכן במקום אחר (תפארת ישראל פרק לח) הוא שולל בהריפות את פירוש הרמב"ן למאמר 'לא יהיה לך' – ומבאר כדעת רש"י על פי המכילתא.

אולם למרות הטעות הזאת לא מחקו הנקדנים את מערכת האתנא. מערכת זו נותרה עתה לבדה. היא צירפה את פסוק 'אנכי' לפסוק הסמוך לו על פי הטעם התחתון. והיה זה אפוא רק טבעי, שצירוף כעין זה ייערך גם על פי הטעם העליון. משום כך, כנראה, הוסיפו את הרביעי: הוא בא לצרף את פסוק 'אנכי' לפסוק הסמוך לו על פי הטעם העליון. וגם פסוק זה שנוצר על ידי הרביעי כולל ארבעה פסוקים שלמים על פי מערכת האתנא. נמצא, שגם היחס שבין האתנא לרביעי דומה ליחס הרגיל שבין טעם תחתון לטעם עליון.

וכך יש לסכם אפוא את היחס שבין מערכות הטעמים: מערכת הסילוק מייצגת את גופו של הטעם התחתון של הטעם העליון; ואילו מערכות האתנא והרביעי מצרפות פסוקים סמוכים של הטעם התחתון ושל הטעם העליון. משום כך אתה מוצא, שד מקדים את טעמי מערכת הסילוק לטעמי מערכת האתנא. שהרי מערכת הסילוק מייצגת עתה את עיקרו של הטעם התחתון; ואילו מערכת האתנא רק מצרפת את הפסוקים הסמוכים, שנוצרו על ידי הטעם התחתון.

אין אנחנו יודעים איך הבינו בשלב זה את הצירופים האלה, שנעשו על ידי האתנא והרביעי. אך אפשר שהבינו אותם, כדרך שהבינו הדורות האחרונים: הם באים לרמוז על הקשר המיוחד שבין פסוק 'אנכי' ו'לא יהיה לך'; שהרי 'אנכי ולא יהיה לך' מפי הגבורה שמענום (מכות כד, א). 'לא יהיה לך' האמור שם יכול להתייחס לאיסור או לדיבר. ואפשר, שהאתנא והרביעי נתפסו כמנטאים שני פירושים של מאמר זה. אך נראה, שכל אלה אינם אלא הסברים שבדיעבד – לתופעות התלויות בסיבות אחרות. כי האתנא הוא מעיקרו גופו של הטעם התחתון; ורק אחרי שהטעם התחתון עבר אל הסילוק, הוא נתפס כמצרף את פסוקי הטעם התחתון; ובעקבות זה ניתוסף גם הרביעי – כדי לצרף את פסוקי הטעם העליון. והוה עתה מניין הפסוקים של דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך': הם חמשה פסוקים בטעם התחתון – ושני פסוקים בטעם העליון; והם ארבעה פסוקים על פי הצירוף של מערכת האתנא – ופסוק אחד על פי הצירוף של הרביעי.

ג. בשלב נוסף של ההתפתחות אנחנו מוצאים בתיבת 'עבדים' רק סילוק ורביעי; וארבע התיבות הסמוכות לרביעי הוטעמו בטעמים הראויים לפניו:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (דב' ה, ו).

שלב זה הוא תוצאה טבעית של השלב הקודם: מערכת הרביעי התרחבה, ומבחינה מוסיקלית כמעט הושלמה; לגסוף דחתה מפניה את האתנא.

העובדה, שהאתנא נדחה מפני הרביעי, ניתנת להסבר בנקל. שהרי הכל יודעים, שיש בעשרת הדיברות, וק שתי מערכות של טעמים; ולפיכך אחד משלושת הטעמים של 'עבדים' נראה מיותר. אך גרש ומשרתיו כבר העידו על קיומו של הרביעי; והמרכא של 'מבית' כבר

1 העדות הראשונה על הטעות מערכת הרביעי (חזקוני שמ' כ, יג) מתייחסת לשלב מאוחר יותר; וראה על כך בהמשך.
2 התפתחות דומה – אך בניין הפוך – ניכרת גם בנוסח, ש-Snaith העתיק מכתבי יד ספרדיים: גם שם נדחה אחד משלושת טעמי 'עבדים'; אלא ששם נדחה הרביעי:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים (שמ' כ, ב; דב' ה, ו).

התפתחות העקלתון שנוסח זה מעוררת תדהמה. יש להניח, שבתחילה היו שם מערכות האתנא והסילוק. אחר כך

העיד על קיומו של הסילוק. כנגד זה לא היתה כל עדות מוסיקלית, שהעידה על קיומו של האתנא. וכך נדחה האתנא הקדום מפני הרביעי המאוחר, וישן הוצא מפני חדש. וכך נתהפכה הקערה על פיה. שהרי כל עצמו של הרביעי לא בא אלא בעקבות האתנא שהיה שם תחילה. אך עתה נותר רק הרביעי המחודש, ונתבטל האתנא הקדום. ונמצא שהרביעי מצרף את פסוקי הטעם העליון; אך אין שם טעם, המצרף את פסוקי הטעם התחתון.

וכך הובן עתה היחס שבין מערכות הטעמים: מערכת הסילוק ייצגה עדיין את הטעם התחתון ואת הטעם העליון כאחד; ואילו מערכת הרביעי צירפה את דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' – לזכרון שבדבור אחד נאמר: (חזקוני שמ' כ, יג).

וה היה מעתה מניין הפסוקים של דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך': הם נמנו כחמשה פסוקים בטעם התחתון – וכשני פסוקים בטעם העליון; והם נמנו כפסוק אחד – על פי הצירוף המיוחד של מערכת הרביעי.

ד. בשלב הבא של ההתפתחות לא נשתנו הטעמים עצמם, אך נשתנה משמעותם. ושלב זה הוא כעין פירוש חדש למערכות הסילוק והרביעי: מערכת הסילוק מייצגת עתה את הטעם התחתון – ומערכת הרביעי את הטעם העליון.²

ניתוסף הרביעי; וחמש המלים הסמוכות לרביעי הוטעמו בטעמים הראויים לפניו. לבסוף ביקשו לבטל את אחד משלושת טעמי 'עבדים'. אך היו זוכרים, כנראה, שהאתנא הוא הטעם הקדום, ואילו הרביעי הוא הטעם המאוחר. לפיכך דחו את הרביעי וקיימו את האתנא ואת הסילוק. אף על פי כן לא נגעו בשאר הטעמים שבמערכת הרביעי. הללו נשארו – כשרידים חטרי מובן של מערכת הרביעי; שכן בתיבותיהם לא היו שלושה טעמים כאחד.

על פי זה יש לבאר את הנוסח התמוה שהובא בתנ"ך גינצבורג בשמות ובדברים:

מעבדאי: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.

מנדחאי: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.

אין זה אלא נוסח של Snaith, כשהוא מפוצל לטעם עליון ותחתון.

1 כל זה מוכח מדברי חזקוני (שמות כ, יג): יש ברוב הדברות שתי בניגות ללמד שבעצרת שהוא דוגמא מתן תורה ומתרגומין הדברות קורין כל דברת לא יהיה לך וכל דברת זכור ובניגות הגדולות לעשות כל אחת מהן פסוק אחד שכל אחד מהן דברת אחת לעצמה... אבל בחדש שבט כשקורין בפרשת יתרו כשאר שבתות השנה קורין לא יהיה לך וזכור ובניגות הקטנות לעשות מכל אחת מהן ד' פסוקים... גם בדברות אנכי ולא יהיה לך יש בניגות גדולה לעשותן שתיים פסוק אחד לזכרון שבדבור אחד נאמרו כיצד בתיבת אנכי פשטא ובתיבת אלהיך זקף קטן ובתיבת הוצאתיך תלתא ובתיבת מארץ מצרים קדמא ואזלא ובתיבת עבדים רביעי.

הנוסח המתואר כאן הוא בדיוק נוסח ד' שהובא לעיל. ולמדנו מדברי חזקוני, שדיבר 'לא יהיה לך' היה בקרא לעצמו – גם בטעם העליון וגם בטעם התחתון; ואילו צירוף 'אנכי' ו'לא יהיה לך' נעשה רק לזכרון שבדבור אחד נאמר: וילדת ריוה, לא נועד צירוף זה לקריאה, אלא לזכרון בלבד.

עם זאת דברי חזקוני טעונים ביאור. שהרי לא נאמר בתלמוד, אלא ש'אנכי' ו'לא יהיה לך' מפי הגבורה שמענום (מכות כד, א); ואילו הביטוי 'בדיבור אחד נאמר' מצוי ביחס לשמור וזכור (שבועות כ, ב) וביחס להלכות שונות הסותרות זו לזו (מכילתא יתרו, פרשה ז). אך דומה, שאין רמז לכך שאנכי ו'לא יהיה לך' נאמר בדיבור אחד.

אלא זו, כנראה, כוונת חזקוני: מערכת הרביעי צירפה את שני הדיברות הראשונים, שנאמרו מפי הגבורה. צירוף זה דומה לצירוף פסוקי 'זכור' בטעם העליון; ומכאן, שהדיברות שנאמרו מפי הגבורה נחשבים גם הם כעין דיבר אחד. ולמדנו מכאן ביטוי לשוני חדש: בדרך כלל פירוש 'נאמר בדיבור אחד': נאמר בבת אחת – מה שאין חסר יכול לדבר ומה שאין האזון יכול לשמוע (שבועות שם); ואילו כאן פירושו: הם נצטרפו והפכו לדיבר אחד.

2 כך מוכח מדברי א"ת בהקדמתו לעשרת הדיברות שבפרשת יתרו: דבור אנכי... יש בו ב' טעמים והקורא בצבור קורא עבדים... של משנה תורה ברביעי ואינו מפסיק בו לקרוא עבדים בסוף פסוק אלא מחבר מן מלת אנכי עד ולשמרי מצותי ושם מפסיק וקורא מצותי בסוף פסוק. – הרי שהטעם העליון עבר, לדעתו, למערכת הרביעי.

א"ת חזר בו בספר דברים והחליף שם את הרביעי באתנא. מכל מקום ברור, שכן הוא הבין את מערכת הרביעי בטרם הורה על מחיקתו. וכך הובנה מערכת הרביעי גם על ידי רש"י בתקופה מאוחרת יותר (ראה לקמן). זאת ועוד:

פירוש זה נתקבל כמעט מאליו. שכן משנתבטל האתנח מתיבת 'עבדים', נותרו שם רק הסילוק והרביע. והיה זה אפוא רק טבעי, שאחד מאלה יוהה עם הטעם התחתון – וחבירו עם הטעם העליון. משום כך מערכת הסילוק לא ייצגה עוד את שני הטעמים כאחד, אלא היא ייחדה לייצג את הטעם התחתון; ומערכת הרביע חדלה לצרף את פסוקי הטעם העליון – אלא היא ייצגה מעתה את גופו של הטעם העליון.

וכך נתהפכה הקערה על פיה בשתי המערכות כאחת. לשעבר היה הסילוק מייצג את הטעם התחתון – בעקבות הסילוק המייצג את הטעם העליון; והרביע היה משמש בטעם העליון – בעקבות האתנח של הטעם התחתון. עתה נותרו רק המערכות המחודשות, ונתבטלו המערכות הקדומות; זאת, אף על פי שכל עצמן של המערכות המחודשות לא נוצרו – אלא כתוצאה מהשפעת המערכות הקדומות.

וכך הובן עתה היחס שבין מערכות הטעמים: הטעם התחתון קורא את דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' כחמשה פסוקים – על פי המתכונת הרגילה של פסוקים: ואילו הטעם העליון קורא אותם כפסוק אחד – שהרי 'אנכי ולא יהיה לך' מפי הגבורה שמענום והא באה תליא' (או"ת שמ' כ, ב). ולא נותר עוד זכר לטעם העליון הקדום, הקורא דיברות אלה כשני פסוקים – על פי החלוקה הרגילה לדיברות.

ה. בשלב נוסף של ההתפתחות נעשה ניסיון ראשון להחזיר את הנוסח לקדמתו. או"ת (ובעקבותיו מ"ש) הורה למחוק את כל מערכת הרביע – ולהחזיר את האתנח לתיבת 'עבדים'.

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.

נוסח זה דומה לנוסח כתבי היד; שהרי יש כאן רק מערכת הסילוק ומערכת האתנח.

אולם החזרת הנוסח היתה רק למראית עין. שכן או"ת החזיר את נוסח כתבי היד – אך פירש אותו על פי הנוסח שהיה מקובל בימיו. כי הוא לא החזיר את האתנח הקדום, שהוא המקור להתפתחות מערכת הרביע; אלא הוא שם אתנח חדש, שירש את הרביע. מעתה כל גלגולי ההתפתחות של התקופות המאוחרות השתקפו בנוסח הישן; כי מערכת הסילוק המשיכה לייצג את הטעם התחתון; ומערכת האתנח ייצגה את הטעם העליון – במקום מערכת הרביע!

וכך נתהפכה עתה כל משמעות הטעמים – בחינת עליונים למטה ותחתונים למעלה. בנוסח כתבי היד היה האתנח מייצג את הטעם התחתון – והסילוק את הטעם העליון. ואילו בנוסח או"ת היה האתנח מייצג את הטעם העליון – והסילוק את הטעם התחתון. ועדיין היה הטעם התחתון קורא את דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' כחמשה פסוקים; ואילו הטעם העליון היה קורא אותם כפסוק אחד.

ו. ניסיון זה נידון לכישלון. מערכת האתנח לא היתה גזורה לתפקידה החדש. היא יכלה לצרף את 'אנכי' לאיסור 'לא יהיה לך'; אך לא היה בידה לצרף את 'אנכי' לכל דיבר 'לא

פירוש או"ת למערכת האתנח (ראה לקמן) מעיד בעליל, שכן הוא הבין את מערכת הרביע, בטרם ביטלה.

1 משמעות הטעמים לשיטת או"ת איננה מוטלת בספק; שהרי הוא הדפיס בספרו את עשרת הדיברות 'ב' פעמים אלו לעומת אלו – בטעם העליון ובטעם התחתון.

יהיה לך'; שהרי הפסוק שנוצר על ידי צירוף זה כלל שתי אתנחות (עבדים ... לשנאי). ואתנח קדם בו לסגול (עבדים ... תעבדם).

משום כך הורה רש"ד לחזור אל הנוסח שהיה לפני או"ת ומ"ש; כדבריו, לא היה יכול 'לקבל זרות כזה להעמיד עבדים באתנח לטעם העליון'. לפיכך מחק את האתנח והחזיר את הרביע; וחמש התיבות הסמוכות לרביע הוטעמו בטעמים הראויים לפניו:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.

כך הושלמה מערכת הרביע לפחות מבחינה מוסיקלית. אך מבחינה תחבירית עדיין היתה חסרה. כי הפשטא והוקף שבראש הפסוק היו שרידים אחרונים למערכת האתנח. הללו לא נמחקו; אף לא הושמו בצידם הטעמים הראויים למערכת הרביע – הפור ומשרתיו¹.

זאת ועוד: עצם משמעות מערכות הרביע והסילוק לא באה על תיקונה בימי רש"ד. כי רש"ד הבין את המערכות האלה, כפי שהובנו בדורות האחרונים: מערכת הסילוק היא הטעם התחתון – ומערכת הרביע היא הטעם העליון. וכך עדיין היו דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' נקראים כחמשה פסוקים בטעם התחתון – וכפסוק אחד בטעם העליון.

ז. ניסיון נוסף להחזרת הנוסח לקדמתו נעשה בידי רוו"ה. הוא מצא לפניו שני נוסחים: את נוסח ד שבשמות ואת נוסח ד שבדברים. ודומה, שרוו"ה הוא הראשון בין כל חוקרי המסורה והטעמים, שהבין כהלכה את שני הנוסחים האלה.

בנוסח ד דב' ה, ו הוא מצא רק את הסילוק והרביע. שני הטעמים האלה נתבארו שלא כהלכה בדורות שלפניו: כאילו הסילוק מייצג רק את הטעם התחתון – והרביע את הטעם העליון. ואילו רוו"ה הבין את הנוסח הזה, כפי שהובן בתקופת הקדמונים: הסילוק מייצג את הטעם התחתון ואת הטעם העליון כאחד; ואילו הרביע רק מצרף את דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' – לזכרון שבדבור אחד נאמרו. וכך חזרו דיברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' להיות נקראים כשני פסוקים בטעם העליון; אלא שעדיין נקראו כחמשה פסוקים בטעם התחתון.

בנוסח ד שמ' כ, ב הוא מצא גם את האתנח בצד הסילוק והרביע. נוסח זה – שנדחה על ידי או"ת ורש"ד כאחד – נתקבל על ידי רוו"ה; אלא שהוסיף לרביע את הגרש ומשרתיו:

אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים.

כך החזיר רוו"ה את הנוסח כמעט לנקודת המוצא של ראשית התפתחות מערכת הרביע; ומערכת הרביע היא כבר שלמה מבחינה מוסיקלית, אך עדיין לא דחתה מפניה את האתנח. וכדרך שהחזיר את גופו של הנוסח, כן החזיר גם את משמעותו: מערכת הסילוק מייצגת את הטעם העליון ואת הטעם התחתון; ואילו מערכות האתנח והרביע רק מצרפות פסוקים בלבד: הן מצרפות את 'אנכי' לאיסור 'לא יהיה לך' – או לדיבר 'לא יהיה לך'.

אולם אף על פי שרוו"ה הבין את כל אחד משני הנוסחים האלה, הוא טעה, כנראה, בהבנת היחס שביניהם. כסבור היה, שנוסח ד שבדברים קדם לנוסח ד שבשמות, והרביע הוא הטעם הקדום. הוה אומר: בתחילה היו מצרפים את 'אנכי' לכל דיבר 'לא יהיה לך'; ורק בתקופה מאוחרת יותר נהגו לצרף את 'אנכי' גם לאיסור 'לא יהיה לך'. כי 'הסופרים שנהגו לנקד

1 כך הודפס בחומש הביאור שהונה בידי רש"ד; ורש"ד הזכיר בתיקון ספרים: מונח, תלישא קטנה, אולא, גרש.

2 מערכת הרביע הושלמה בסופו של דבר בתנ"ך יהואש: 'אנכי ה' אלהיך' – במונח, מונח, פור!

גם האתנה גם הוא לרמזו כי רק אזהרה הראשונה של לא יהיה לך לחודא מפי הגבורה שמענו, אך לאמיתו של דבר, כיוון ההתפתחות היה הפוך: נוסח ד' שבשמות קדם לנוסח ד' שבדברים; ולא הרביע קדם לאתנה, אלא האתנה קדם לרביע.

וטעות זו של רו"ה מנעה ממנו להבין את המשמעות המקורית של האתנה, כפי שהיא משתקפת בכתבי היד. כי הרו"ה הגיע רק אל נוסח ד', ורק הוא שנתפרש לו כהלכה. אך בנוסח ד' כבר היה הרביע. והואיל והרביע ניתן להתפרש רק כמצרף פסוקים בלבד, נאלץ לפרש כך גם את האתנה שבציורו. אך לא עלה על דעתו של רו"ה, שהרביע לא היה שם תמיד, אלא האתנה קדם לרביע. והאתנה, כשלעצמו, מתפרש יפה – לא כמצרף את פסוקי הטעם התחתון – אלא כמייצג את גופו של הטעם התחתון.

ונראה, שנוסח הספרים שבזמן הרו"ה היה בעוכריו. באותה תקופה כבר שלטה מערכת הרביע בכל הספרים; ואילו מערכת האתנה נתקיימה בצידה – במיעוט ספרים בלבד. כי 'האתנה לא מצאנו כ"א במ"ג רפ"ו והנמשכים אחריו... ובפ' יתרו לבד ולא בפ' ואתחנן, ובכל הספרים הקודמים לרפ"ו... גם בכ"י של נ"ד אין אתנה כלל במלת עבדים כ"א רביע וסילוקו גם הרב חזקוני לא הזכיר האתנה כ"א הרביע והסילוק'. משום כך נתחלף לו לרו"ה מוקדם במאוחר, ותהליך ההתפתחות נצטייר לו בכיוון הפוך. כי מערכת האתנה ניתוספה לו אל מערכת הרביע – במקום שהיה תהיה מקורה הקדום. ולפיכך פירוש הרו"ה למערכת האתנה הוא כעין פירושו למערכת הרביע.

אך דומה שהסיבה העיקרית לדעתו של רו"ה תלויה בגישתו לכללי הטעמים. כשאר כל חכמי המסורה בישראל עסק רק בכללים המוסיקליים של הטעמים, ולא בכלליהם התחביריים. הוא ידע יפה, כי אי אפשר לנגן עבדים ברביע אם לא נגון תחילה... תלשא וקדמא ואולא'. אך אפשר ואפשר 'לנגן' רביע אם קדם לו זקף בסמוך או במופלג. משום כך לא עמד על כך, שהפשטא והזקף שבתחילת הפסוק קשורים מבחינה תחבירית למערכת האתנה, ולא למערכת הרביע.

אילו הרגיש רו"ה בכך, על כרחו היה עומד על סדר המוקדם והמאוחר. שהרי כך היה כיוון ההתפתחות: תחילה לא היו שם אלא מערכות הסילוק והאתנה בלבד; אחר כך ניתוסף הרביע; לבסוף הושלמה מערכת המוסיקלית של הרביע, והאתנה נדחה מרוב הספרים. אך מעבר לתחום שליטתו המוסיקלית של הרביע לא הושלמה מערכתו – ולא נפגעה מערכת האתנה; ומיעוט ספרים קיים גם את האתנה עצמו – בעצם תחומו המוסיקלי של הרביע.

ולפיכך היחס שבין מערכות הרביע והאתנה הוא בדיוק הפוך מזה המתואר על ידי רו"ה. לא מערכת הרביע מצויה בכל הספרים, ואילו מערכת האתנה מצויה רק במקצתם; אלא היפוכו של דבר: רק מערכת האתנה מצויה בשלמותה – לפחות בחלק מהספרים; ושירידיה של מערכת האתנה מצויים בכל שאר הספרים. כנגד זה מערכת הרביע איננה מצויה בשלמות בשום ספר; אלא היא מצויה בכל הספרים רק באופן חלקי.

אילו הרגיש רו"ה בכל זה, היה עומד על הנוסח הקדום של כתבי היד – מתוך עצם הנוסח המאוחר של ד'. אף הוא היה רואה, שהאתנה קדם לרביע; ומאליה היה מבין, שהאתנה מעיקרו איננו מצרף את פסוקי הטעם התחתון – אלא הוא עצמו מייצג את גופו של הטעם התחתון.

סיכום

23. יש מסורת נגינה אחידה, המשתקפת בטעמי לבשש. רק במקום אחד שני כתבי יד חלוקים עם שני כתבי יד אחרים; ואילו בשאר כל המקומות יש סטיות של כתב יד יחיד מול דעה אחידה של שאר כל כתבי היד. וכך נשמרת תמיד תמונה ברורה של נוסח המקובל על דעת הרוב.

סטיות ההטעמה הן מועטות מאד בלש – ומרובות למדי בלש; ניתן אפוא לומר, שדרך ההטעמה של לש מדויקת בהרבה מזו של בלש.

סטיות ההטעמה המצויות בב שונות מאלה המצויות בלש. בב מרובים המקרים, שהנקדן החליף בהם את טעמיהם של פסוקים דומים; ואילו סטיות מסוג זה מועטות בלש. כנגד זה בלש יש מקרים לא מועטים, שהנקדן נמשך בהם אחרי שיגרת נגינת הטעמים – או צירף טעמים בניגוד לכללי היסוד של סמיכות הטעמים; ואילו סטיות מסוג זה הן מועטות מאד בב. וכך מתקבלת תמונה ברורה של נקדני לבשש. נראים הדברים, שלא ניקדו והטעמו על פי טופס מקרא שלפניהם, אלא על פי מסורת הקריאה והנגינה השגורה על פיהם. ונראה, שכל ארבעת הנקדנים היו בקיאים בהגיית המלים, ועל פיה ניקדו את התיבות שלפניהם; משם כך כמעט שלא מצאנו מחלוקת ביניהם ביחס לעיקרי ניקוד. כנגד זה רק נקדני לש היו שולטים שליטה גמורה גם בנגינת הטעמים. אותה שליטה גמורה ניכרת בייחוד בנקדן-המסרן של ש; שהרי דרכו לשים את הטעמים אפילו בקטעי הפסוקים המובאים במסורה; ובדאי לא טרח בכל פעם לעיין במקורו של הפסוק המובא; אלא נגינת הטעמים של כל המקרא היתה שגורה על פיו ברהיטות גמורה. כנגד זה נקדני בלש לא שלטו שליטה גמורה בנגינת הטעמים. משום כך אתה מוצא, שב מחליף פסוקים דומים זה בזה; ואילו שני נמשך אחרי שיגרת הטעמים או מצרף טעמים שאינם יכולים להצטרף.

סטיות הטעמה מצויות גם בנוסח המקובל. מספרן הוא פחות ממספרן בלש. בדרך כלל הן ניתנות להתבאר – כדרך שמתבארות הסטיות של ב; במקומות אחדים סיבות השינויים אינן ברורות. חלק גדול של השינויים האלה שיבשו את תפיסתנו הדקדוקית או הפרשנית – הכל כפי שנתבאר לעיל.

אין להתפלא, שהנוסח המקובל שונה בטעמיו מהנוסח הקדום של חכמי המסורה; שהרי גם נוסח בלש שונה ממנו באותה מידה. זאת, אף על פי שבלש היו סמוכים לתקופת המסורה; ואילו הנוסח המקובל משקף שינויים, שנעשו במשך דורות.

עם זאת יש כאן מקום להבדיל:

סטיות ההטעמה של בלש משקפות רק את טעותו או את שיטתו של נקדן יחיד; ואילו סטיות ההטעמה של הנוסח המקובל הפכו לנחלת הכלל ופשטו ברוב ישראל. ואף על פי שאין לתמוה על כך – ודאי יש מקום להצטער על הדבר.

בר' ל, כ; לשש: זבד, נור־הקדש (ד שמ' לט, ל; לבשש: נור־). לחבר (בד במ' כו, מה; לשש: לחבר). אחרים נתקבלו רק בחלק מן ההוצאות – או נדחו על ידי כולן: התמת (מ"ש? בר' כא, טו; לשד, מ"ש: התמת), תענה (או"ת שמ' כב, כב; לב, שש: מ"ש: תענה), ליצר (ד במ' כו, מט; לבשש: ליצר), ויתא או ויתא (מ"ש? דב' לג, כא; ד, מ"ש: ויתא; אלש, מ"ש: ויתא).

דגש

גזרים (ד דב' כו, יב); לשש: גזרים.

עשרת הדיברות

17. החכמים שדנו בניקוד עשרת הדיברות הזכירו שלושה חילופי פתח־קמץ, התלויים בשתי מערכות הטעמים; בטעם התחתון: על־פני, מתחת, תרצח; בטעם העליון: על־פני, מתחת, תרצח. כן הוא גם בד ובכל ההוצאות המקובלות, ומעולם לא ערער איש על הדבר. אך מסתבר, שכתבי היד אינם מודים באחד מהם; שהרי כך נוסח לבשש: בשמ' כ, יב, וכך נוסח לשש: בדב' ה, טז; לא תרצח: ואילו נוסח ד בשני המקומות: תרצח².

נראה, שכתבי היד קראו כאן קמץ בטפחא. ניקוד כעין זה מצוי במקומות לא מעטים; שהרי הטפחא הוא כאן במקום זקף ראשון שבתחום האתנח; והוא מבדיל בין שני משפטים עצמאיים. בכל כגון זה מצוי קמץ בזקף או בטפחא ואפילו ברביע. זאת ועוד: כאן השפיעה גם הנטייה להשוות את צליליהם של שני המשפטים הסמוכים; שהרי בלאו הכי הם דומים ברוב צליליהם: לא תרצח לא תנאף; והשוה כעין זה: אור־בן יגח אור־בת יגח (שמ' כא, לא). גם שם שני משפטים עצמאיים, הדומים ברוב צליליהם; הראשון מסתיים בטפחא (שאין לפניו זקף) – והשני באתנח.

יש להצטרף על כך, שתופעה מעניינת זו נשתכחה לחלוטין. הנוסח המקובל שלנו נראה כהתפתחות "הגיונית": העבירו את הניקוד הכפול של 'פני', 'מתחת' גם אל 'תרצח'. מכל מקום אפשר, שיש גם לניקוד ד מקור קדום. שהרי כן היה, כנראה, גם ניקוד ראשון של ש גם בפרשת יתרו וגם בפרשת ואתנחן.

18. ברוב הדוגמות שהובאו כאן (10-17) נסתר הנוסח המקובל רק על ידי נוסח הרוב של לבשש: יוצאים מכללם רק שלושת המקומות, שבהם נסתר הנוסח המקובל גם על ידי המסורה (14-16). נמצא, שלא היה גם בכח המסורה לעצור את תהליך ההתפתחות; והנוסח הוא עתה לא רק מנוגד לנוסח הקדום, אלא גם מנוגד להוראת המסורה.

אולם יש גם תופעה הפוכה: המסורה עצמה – מתוך שלא הובנה כהלכה – הביאה לידי שינוי הנוסח הקדום. וראה, לדוגמה, את נוסח ד וי' ז, י: וחרבה (לבשש: וחרבה). הניקוד התמוה של ד נדחה על ידי או"ת ומ"ש, ולפיכך לא נתקבל גם בהוצאות הרגילות. אף על פי כן יש עניין לעמוד על מקורו.

ניקוד וחרבה כבר נזכר במ"ק ד וי' ז, י: וחרבה ל' (וכו') והוא חד מן פתחין באתנחת'

1. בל דב' יש רק קי מאונך אחד; והוא משמש אסרא גם כטיפחא וגם כסילוק.
2. בשמות הקדים ד את הקמץ לפתח; כן הטעים שם מרבה במקום טיפחא.

דסיפרא. אין ספק שמ"ק זו היא טעות; ויש בדינו גם למצוא את מקור הטעות. מסתבר, שהמסרן מצא רשימת פתחין באתנח של ספר ויקרא, שהיתה דומה לזו של ל'. באותה רשימה של ל' כתובים ארבעה פסוקים, וזה הראשון:

מחבת וכל מנחה בלולה בשמן (וי' ז, ט, י).

בשורה זו נתערבבו שני הפסוקים הסמוכים והדומים; שהרי פתח בוי' ז, ט וסיים בוי' ז, י; וראה את לשון הפסוקים שם:

וכל מנחה אשר תאפה בתנור וכל נעשה במרחשת ועל־מחבת (וי' ז, ט).

וכל מנחה בלולה בשמן וחרבה (וי' ז, י).

נראה אפוא, שזו היתה הלשון המקורית של ההבאה באותה רשימת פתחין של ויקרא:

מחבת וכל מנחה (וי' ז, ט).

אך מסרן ל' נמשך אחר שיגרת הלשון 'מנחה בלולה בשמן' – או החליף בפשטות את שני הפסוקים הסמוכים; וכך פתח ב'מחבת' של פסוק ט – וסיים ב'מנחה בלולה בשמן' של פסוק י.

מסרן מאוחר יותר עמד על הטעות וביקש לתקן; אך במקום להתאים את סוף ההבאה לתחילתה – התאים את תחילתה לסופה:

וחרבה וכל מנחה בלולה בשמן (וי' ז, י).

כך הפך 'וחרבה' להיות חד מן פתחין באתנח של ויקרא; מאותה רשימה הוא הועתק גם אל מ"ק ד וי' ז, י; ועל פיה תיקן ד את הניקוד: וחרבה!

19. שיבושים שנגרמו על ידי המסורה אינם נדירים בד'. נביא כאן עוד מספר דוגמות

אפיניות מד' או ממקורות אחרים – גם מחוץ לתורה:

אנא ה' הושיעה נא אנא ה' הצליחה נא (תה' קיח, כה).

טעם הושיעה, הצליחה הוא מלרע בכתבי היד ובד' – בלא מחלוקת. אף על פי כן הכריע

מ"ש להבדיל ביניהם: הושיעה מלעיל, הצליחה מלרע; שכן אילו היו שניהם מלרע, היו

רד"ק ושאר מדקדקים ובעלי המסורת מוזכרים את הטעמת מלרע של הושיעה – כדרך

שהזכירו את זו של הצליחה. הכרעה זו של מ"ש נתקבלה בכל ההוצאות הרגילות. היא

שגורה גם בפי מתפללים רבים, המבקשים לדקדק באמירת הלל; אף הם מטעימים הושיעה

מלעיל – הצליחה מלרע; והטעמה זו נחשבת צחות והידור קריאה.

זו דוגמה מובהקת של שיבוש, שנתקבל וגם נשתרש ב"השפעת" המסורה. כי במסורה נמסר

באמת רק על הטעמת מלרע של הצליחה, ולא על זו של הושיעה. אך זה, כנראה, טעמו של

דבר: לישנא דהצליחה מצוי רק שתי פעמים במקרא; אחד מלרע: הצליחה (תה' קיח, כה) –

ואחד מלעיל: והצליחה (נחמ' א, יא); כנגד זה תיבת הושיעה מצויה פעמים רבות במקרא

וכולם מלעיל פרט לתה' קיח, כה. משום כך אתה מוצא, שהוג הצליחה והצליחה הובא

באו"א 51 ב'ז' ב'ז' וזגין חד מלרע וחד מלעיל; ואילו הטעמת מלרע של הושיעה לא נזכרה

שם; שהרי תיבה זו איננה יכולה להצטרף לשום זוג. על פי זה יש להבין גם את מ"ק ד תה'

קיח, כה: הצליחה ב' חד מלע' והצליחה נא (נחמ' א, יא). מ"ק זו הועתקה מן הרשימה שבאו"א

כנגד זה אין מ"ק ד מוסרת דבר על הושיעה שבאותו פסוק; שכן הטעמת מלרע של תיבה

שתי ההטעמות של מעשה ראובן

היחס שבין שתי ההטעמות של מעשה ראובן (בר' לה, כב) שונה מן היחס שבין שתי ההטעמות של עשרת הדיברות. דבר זה ניכר בשני עניינים:

א. בעשרת הדיברות הקדימו הנקדנים את הטעם התחתון לטעם העליון (ראה ב. 18);
ב. שש ימים תעבד ועשית כל-מלאכתך (לבשש'ד שמ' כ, ח).

ואילו במעשה ראובן הקדימו את הטעם העליון לטעם התחתון; כך אתה מוצא בש:
וילך ראובן וישכב את-בלהה פילגש אגיו וישמע ישראל.

אין ספק, שמערכת הסילוק מייצגת את הטעם התחתון בשני הפסוקים האלה; שהרי ש קורא לה טעמא קדמא – גם בעשרת הדיברות וגם במעשה ראובן! והשוה את ההערות, שנמסרו במ"ק-ש לשני הפסוקים האלה:

מ"ק-ש שמ' כ, ח: שש טעמ' קדמ'

מ"ק-ש בר' לה, כב: זה הפסוק יש לו שני טעמים טעמ' קדמ ראובן ל' ה' ל' ב' מ' א'ל.

אף על פי כן אנחנו מוצאים, שכל הנקדנים הקדימו בעשרת הדיברות את הטעם התחתון לטעם העליון; ואילו במעשה ראובן הקדים ש את הטעם העליון לטעם התחתון. וכדרך שנהג ש במעשה ראובן, כן נהגו, כנראה, גם לה; שהרי גם הם מנקדים: ישראל; אלא שהקריאה בחיבת 'ראובן' איננה ודאי שם.

סדר אחר אתה מוצא רק בד, המנקד: ישראל. אך אין זה, כנראה, אלא תיקון של הדורות האחרונים, שביקשו להשוות את סדר הטעמים של מעשה ראובן לסדרם בעשרת הדיברות. חדע שכן, שהרי בתחילת הפסוק גם ד מקדים את הטעם העליון: ראובן.

ב. בכתבי היד ובד נמנו הפסוקים של הספרים והפרשיות שבתורה. אך המספרים שנמסרו ביחס לשמות ודברים אינם מכוונים: סכום פסוקי הספר גדול בשנים מסכום פסוקי כל פרשיותיו. הבדל זה תלוי בכך, שפסוקי הספרים נמנו על פי הטעם התחתון של עשרת הדיברות, ואילו פסוקי הפרשיות נמנו על פי הטעם העליון. והואיל ועשרת הדיברות הם שנים עשר פסוקים בטעם התחתון, והם עשרה פסוקים בטעם העליון (ראה ב. 20), הרי מספר הפסוקים של הספר הוא גדול בשנים ממספר הפסוקים של כל הפרשיות. אולם היחס הוא שונה בספר בראשית: גם פסוקי הספר וגם פסוקי הפרשיות נמנו על פי הטעם התחתון; ולפיכך מספר פסוקי הספר שווה למספר פסוקי כל פרשיותיו. והשוה את המספרים שנמסרו בלשש'ד ביחס לבראשית, שמות ודברים¹:

¹ המספרים הכתובים בסוגריים אינם מתאימים לחלוקת הפסוקים שבידינו.

למה ישבת בין המשפטים

גלעד בעבר הירדן שכן

ועל מפרציו ישכון

באו מלכים נלחמו

בצע כסף לא לקחו

נחל קישון גרפם

או הלמו עקבי סוס

כי לא באו לעזרת ה'

מנשים באהל תברך

ידה ליתד תשלחנה

ומחצה וחלפה רקתו

באשר כרע שם נפל שדוד

ושקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב

מדוע אחרו פעמי מרכבותיו

הלא ימצאו יחלקו שלל

שלל צבעים רקמה

בפלגות ראובן גדלים חקקי

לשמש

לפלגות ראובן גדלים חקקי

ודן

אשר ישב לחוף

ובלון

ונפתלי על מרומי

או

בתענך על מי

מן

הכוכבים ממסלותם נלחמו עם

נחל

תדרכי נפשי

מדהרות

אורו מרוז אמר מלאך ה' ארו אורו

לעזרת

תברך מנשים יעל אשת חפר

מים

בספל אדירים הקריבוה

רמיה

והלמה סיסרא מחקת

בין

בין רגליה פרע

בעד

מדוע בשש רפפו

חכמות

אף היא תשיב אמריה

רחם

שלל צבעים

צבע

כן יאבדו כל אויביך ה'

ותשקט הארץ ארבעים שנה

ברק בעמק שלח ברגליו

קוץ עדרים

ת יגור אניות

חרף נפשו למות

מו מלכי כנען

נלחמו

מים נחל קישון

ות אביריו

גבורים

חלב נתנה

מות עמלים

כרע נפל שכב

ושקפה ותיבב אם סיסרא בעד האשנב

ה תענינה

ים לראש גבר

לצוארי שלל

כצאת השמש בגברתו

ספר בראשית

146 -	בראשית	- לד :	קמו
153 -	נח	- לששׁוּד :	קנג
126 -	לך לך	- לשד :	קכו
147 -	וירא	- לששׁוּד :	קמו (ש: קמח)
105 -	חיי שרה	- לששׁוּד :	קה
106 -	תולדת	- לשד :	קו
148 -	ויצא	- לשד :	קמח
154 -	וישלח	- לשד :	קנד
112 -	וישב	- לששׁוּד :	קיב
146 -	מקץ	- לששׁוּד :	קמו
106 -	ויגש	- לשד :	קו
85 -	ויחי	- ד :	פה (לשׁו: פד)
ספר בראשית - לשד :			

אלף וחמש מאות ושלשים וארבעה - 1534

ספר שמות

124 -	שמות	- לשד :	קכד
121 -	וארא	- לששׁוּד :	קכא
106 -	בוא	- לשׁו :	קו (ש: קכט; ד: קה)
116 -	בשלח	- לשד :	קיו (שׁו: קו)
72 -	יתרו	- לשד :	עב
118 -	משפטים	- לששׁוּד :	קיה
96 -	תרומה	- לששׁוּד :	צו
101 -	תצוה	- לששׁוּד :	קא
139 -	תשא	- לששׁוּד :	קלט
122 -	ויקהל	- לששׁוּד :	קכב
92 -	פקודי	- לששׁוּ :	צב
1207	ספר שמות	- לשד :	אלף ומאתים ותשעה - 1209

ספר דברים

105 -	דברים	- לששׁוּד :	קה
119 -	ואתחנן	- לששׁוּ :	קט (ד: קיח)
111 -	עקב	- לששׁוּד :	קיא
126 -	ראה	- לשד :	קכו (שׁו: קכו)
97 -	שופטים	- לששׁוּד :	צו
110 -	תצא	- לששׁוּד :	קי
122 -	תבוא	- לששׁוּד :	קכב
70 -	נצבים וילך	- לד :	ע
52 -	האזינו	- לש :	גב
41 -	ברכה	- לששׁוּד :	מא
953	ספר דברים	- לששׁוּד :	תשע מאות וחמשים וחמשה - 955

נמצא זה כללו של דבר: מספר הפסוקים של הספרים מתאים תמיד לטעם התחתון; ואף מספר הפסוקים של פרשת וישלח מתאים לטעם התחתון; ואילו מספר הפסוקים של פרשת יתרו, ואתחנן מתאים לטעם העליון.

חוסר העקיבות הזה תלוי, כנראה, בחוסר העקיבות של מנהגי מערבאי ומדינחאי; שחר מערבאי הטעימו את עשרת הדיברות על פי הטעם התחתון - ואת מעשה ראובן על פי הטעם העליון; היסוכו של דבר מדינחאי: הללו הטעימו את עשרת הדיברות על פי הטעם העליון - ואת מעשה ראובן על פי הטעם התחתון. וראה על כך בתנ"ך גיצבורג לפרשיות אלה; והשווה גם ע' 62, הערה 2.

על פי זה לש לבאר את מנהגי המנקדים ומוגי הפסוקים. פסוקי הספרים נמנו תמיד על פי הטעם התחתון - גם בספר בראשית וגם בספר שמות ודברים. כנגד זה פסוקי הפרשיות נמנו תמיד על פי מנהג מדינחאי: במעשה ראובן - על פי הטעם התחתון, בעשרת הדיברות - על פי הטעם העליון. ואילו הנקדים הקדימו תמיד את טעמי מערבאי: במעשה ראובן הקדימו את הטעם העליון - בעשרת הדיברות הקדימו את הטעם התחתון. ונראה מכל זה, שארבעה מנהגים היו מקובלים ביחס לקריאת מעשה ראובן ועשרת הדיברות. היו שקראו תמיד על פי הטעם התחתון בלבד, ומנהגם משתקף במספר פסוקי הספרים. והיו שקראו תמיד על פי הטעם העליון בלבד. מנהגם משתקף בבירור בתרגומי השונים; כך, לדוגמה, בתרגום המיוחס ליונתן - המתרגם גם את מעשה ראובן וגם את עשרת הדיברות על פי הטעם העליון. ואילו מערבאי ומדינחאי נהגו לא כדברי אלה ולא כדברי אלה, אלא מערבאי קראו את עשרת הדיברות על פי הטעם התחתון ואת מעשה ראובן על פי הטעם העליון, ומנהגם משתקף בסדר הנחת הטעמים; ואילו מדינחאי קראו את עשרת הדיברות על פי הטעם העליון ואת מעשה ראובן על פי הטעם התחתון, ומנהגם משתקף במספר פסוקי הפרשיות.

קשה לקבוע בודאות את היחס שבין ארבעת המנהגים האלה. אך נראים הדברים, שהמנהג הקדום של קריאת התורה מתאים תמיד לטעם התחתון. שכן רק הטעם התחתון עולה יפה על פי פשוטו של המקרא ועל פי מנהגו הרגיל. ואילו צירוף הפסוקים של הטעם העליון הוא רחוק מדרך הפשט. בעשרת הדיברות הוא יוצר פסוקים קצרים וארוכים – בניגוד למנהג המקובל של המקרא; ואילו במעשה ראובן הוא מתאים רק למדרשו של הפסוק, ולא לפשוטו. והואיל ונגינת הטעמים משקפת כמעט תמיד את פשוטו של המקרא, יש להניח, שהיו קוראים גם פרשיות אלה על פי הטעם התחתון בלבד.

קדמות הקריאה על פי הטעם התחתון מוכחת גם מצד שמו; שהרי ש קורא לו טעמא קדמא – גם במעשה ראובן וגם בעשרת הדיברות. הנה אומר: הוא הוא הטעם הראשון הנהג מקדמת דנא.

מסיבות שקשה לברר אותן בודאות נדחה אחר כך הטעם התחתון – בחלק מן הפרשיות או בכולן. מערבאי קיבלו את הטעם העליון במעשה ראובן בלבד. מדינחאי קיבלו את הטעם העליון בעשרת הדיברות בלבד; ואילו המנהג המשתקף בתרגומים קרא תמיד על פי הטעם העליון בלבד.

על פי זה יש להבין את השיטות השונות והסותרות של מוני הפסוקים ושל הנקדנים. מספר הפסוקים של הספרים מתאים תמיד לטעם התחתון. ונראה מאן, שמספרים אלה נמנו עוד בתקופה קדומה – שעה שעדיין היו קוראים תמיד על פי הטעם התחתון בלבד. כנגד זה מגיין פסוקי הפרשיות יצא, כנראה, מבית מדרשם של מדינחאי; שהרי עצם חלוקת התורה לפרשיות איננה אלא מנהג בני בבל. משום כך אין להתפלא, שמספר פסוקי הפרשיות מתאים תמיד למנהג מדינחאי – פעם על פי הטעם התחתון ושתי פעמים על פי הטעם העליון. ואילו הנקדנים המאוחרים של כתבי היד הטברניים ביקשו לתאר את שתי הנגינות כאחת, והואיל והם עצמם היו מערבאי, הקדימו תמיד את טעמי מערבאי: במעשה ראובן הקדימו את הטעם העליון; בעשרת הדיברות הקדימו את הטעם התחתון.

המסורה על לישנא דיושבאי

המסורה הקטנה של אלקשיד מוסרת במקומות שונים על ל"ד יושבי שהם מלאים. כך לדוגמה, מ"ק-אקד יהושע טו, סג, מ"ק-לשו שופ' א, יא. פירוטם נמסר במ"ס-ד יש 20 אך מסורה זו היא משובשת. ניסיון של תיקון נעשה על ידי פרנסדורף (פ"ד ע' 94, הערה 4) אך עדיין אין המסורה מתיישבת עם נוסח המקרא. מסורה המפרטת את ל"ד המלאים הובאה גם על ידי גינצבורג (י' 681), אך גם זו איננה מתאימה לנוסח המקרא; וגם נוסחות אחרות שיש אותה מסורה, שהובאו על ידי גינצבורג בהערותיו, אינן מתוקנות. לא מצאתי את פירוט ל"ד המלאים במסורת אלק; אך הוא מצוי במסורה הגדולה של שו"ל ושל קמ. והואיל ויש לפירוש זה חשיבות גדולה ביחס לנוסח המקרא במקומות שונים, והואיל ופירוט ל"ד המלאים לא הובא כהלכה בשום דפוס או כתב יד המצוי בידי הרבים, נציג כאן את מ"ג-שו כלשונות כן נציג גם את שיטת מ"ג-קמ, השונה משל מ"ג-שו בשני מקומות.

מ"ג-שו שופ' א, כז: יושבי ל"ד מל' וסימנה' ואת היבוס יושבי ירושלם דיהושע (טו, סג) ויל' משם אל יושבי דבר (שופ' א, יא) ולא הוריש מנשה ב' ב' בתרא' דפסוק' (שם כז) וזכר' לא הוריש שנים בו (שם ל) ואת יושבי צידון (שם לא) ויתפקד העם (שופ' כא, ט) וישלחו שם העדה (שם י) וימצאו מיושבי יבש (שם יב) וישלחו מלאכים אל יושבי (ש"א ו, כא) עם יושב חדל (יש' לח, יא) ויציאו את עצמות מלכי יהודה (יר' ה, א) הנני קולע את יושבי הארץ (יר' י, יח) הנה אנכי יוצר עליכם (יר' יח, יא) והכתי את יושבי העיר הזאת (יר' כא, ו) הנני מביא אל יהודה דולבית הרכבים (יר' לה, יז) על הארץ מרתים (יר' ג, כא) ושלמתי לבבל ולכתי יושבי כשדים (יר' נא, כד) בהכותי את כל יושבי בה (יר' לב, טו) שמעו דבר ה' דכי ריב לת' (ח' ד, א) שמעו זאת הזקנים (יואל א, ב) הנוגע בארץ ותמוג (עמ' ט, ה) ותבל וכל יושבי בה (נח' א, ה) ונטיתי ידי על יהודה ועל כל יושבי (צפ' א, ד) והלכו יושבי אחת אל אחת (זכ' ח, כא) המה הבריתו את (דה"א ח, יג) וככלותם ביושבי שעיר (דה"ב כ, כג) וימליכו יושב ירושלם (דה"ב כב, א) ויכנע יחזקיהו (דה"ב לב, כז) ויעשו יושבי ירושלם בבריתו אלהים (דה"ב לד, לב) ולא נעשה כפסח הזה (דה"ב לה, יח) אשרי יושבי ביתך (תה' פד, ה) ארץ פרי למלחה (תה' קו, לד).

ל"ד מלאים מגויים ומפורטים גם במ"ג-קמ דה"א ח, יג; אך הושמט שם דה"ב כ, כג – ונוסף: דור (שופ' א, כז).